

Ірина Коваль-Фучило
(Київ)

СУЧАСНИЙ СТАН ПОБУТУВАННЯ ФОЛЬКЛОРНОЇ ТРАДИЦІЇ НА СУМЩИНІ

У серпні 2008 року працювала експедиція наукових співробітників Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України з метою фіксації зразків народної культури в Лебединському районі Сумської області. Було обстежено такі села Лебединщини: Бишкінь, Рябушки, Курилівка, Межиріч, Курган. Розмова з інтерв'юерами про фольклорну спадщину краю точилася навколо таких основних тем: календарно-обрядові звичаї, родинно-побу-

тові звичаї, позаобрядові пісні, оказіональні обряди, оповідання про Голод. Розглянемо результати зафіксованих текстів відповідно до зазначених розділів.

Календарно-обрядові звичаї

Багатий колись цикл календарно-обрядових звичаїв на Сумщині нині значно збіднився. Від сьогоднішніх старожилів удалося записати лише дві колядки. Усі люди старшого віку розповідають, що за їхньої молодості вже не колядували, до церкви не ходили, оскільки вона

була закрита. Не пам'ятають на Лебединщині і вертепів, про які довідуються з телебачення. Утім, матеріали експедиції дають підстави стверджувати, що Різдво в цьому краї колись було величним святом. Мешканка с. Рябушки Марія Іванівна Стегній, 1937 р. н., показала нам писані рукою її покійної матері вже в 1990 роках три колядки. Покійна жінка за життя не мала змоги передати дітям уміння колядувати, проте зафіксувала тексти на папері. Наводимо ці тексти без втручання в орфографію:

*меланка ходила василя просила
щедрий вечір добрий вечір
добрим людям наздоровям
василику мій ... [нерозбірливо].
щедрий вечір добрий вечір
добрим людям наздоровям
я житечко жала золотий хрест дала
щедрий вечір добрий вечір
добрим людям наздоровям
радуйтеся люди [нерозбірливо] буде
щедрий вечір добрий вечір
добрим людям наздоровям
богу свічу ставте а нам шага дайте
щедрий вечір добрий вечір
добрим людям на здоровям
будте здорові спразником та
з святим вечером всіх вас.*

*там на річці на одрані
марія ризи прала
вона прала вепірала
повісела на перилі
прелетіли анголята
взяли ризи на крилята
тай полетіли на небеса
а небеса розтворилесь
усі святі преклонилесь
отцю богу помолились
будте здорові з святим
вечером.*

На запитання, як колись святкували Різдво, мешканці відповідали: «Звичайно, пироги печемо, в церкву ходимо». Колядки сьогодні записати важко. «На Різдво готували гусей і холодне варили, борщ». «Колядувати ходили перед Різдвом увечері, і ще на другий день ходять».

Дотепер святкують Масляну в селі Межиріч: «Їздили і каталися на санах, і вареники возили, отак було».

На Великдень печуть паски, ідуть до церкви, веснянок не пам'ятають. Цікаво, що в усіх селах, де ми були, збережено старі церкви, не всі вони діючі, але будівлі стоять.

Про свято Івана Купала нічого не пам'ятають, кажуть, що лише тепер почали ходити до річки святкувати, а замолоду не ходили.

Старші жінки пам'ятають, що колись співали обжинкові пісні, наприклад «Зелене жито, зелене».

Родинно-побутові звичаї

Весілля на Лебединщині нині святкують так, як і в більшості регіонів України: без пісень, яких колись співали багато, без низки обов'язкових звичаїв і приписів для наречених, про які все-таки пам'ятають.

Мешканки с. Межиріч згадують, які були звичаї: «Жених приїхав, а мати стрічає дочку. /.../ Накривали наречену платком. Співали:

*Перед порогом долина,
А в тій долині калина,
Пустила гіллячко додолу,
Час нам, дружечки, додому.
Як виїжджали, співали:
Загібай мати жар,
Загібай мати жар, жар,
Коли тобі дочки жаль, жаль.
Кидай у відро,
Оставайсь здоров.*

Та в нас їх бозна скільки співали! /.../

Пообідали, тоді ж везе він до себе. Тоді привезли снідять – так називається, дівчата й хлопці. Тут же дарили, а в нас дарили на другий день, у понеділок...

– Коли дарували, щось співали?

– Тоді – ні, а так – багато їх було. Ото за столом без кінця співали:

Заплітай кісоньку в дрібушки,

Вже ж тобі не ходить в подружки, – ото як сиділи за столом.

Коли несли снідять:

*Ми до тебе, Олечко, ідемо,
Ми ж тобі снідати несемо.
Ти в чужої матінки ночувала,
Вона тобі снідати не давала.*

<...> Ото пекли короваї і шишки пекли – прикрашали».

– А якісь пісні співали, коли коровай пекли?

– Як одівали, співали.

– А як?

– Я вже забула... Коли на свадьбі дружко ріже коровай:

*Дружко, коровай край,
Дружко коровай крає,
Семеро дітей має,
Та всі з кошиками,
Весь коровай забрали.*

Звичай пекти коровай зберігся дотепер. Нам удалось записати від коровайниці в с. Межиріч, як випікають весільний коровай.

Вона розповідала.

– Я сама пекла. Гуртове – воно не так. Я як сама його начала, від самого начала: я сама топлю піч, сама її запалюю, сама її дивлюсь, стежу. Як я вже всадила, а шишки в мене вже попечені, то я коли його вже вкрасила, розочки, я дивлюся...

– А кажуть, що не можна, щоб ходили, заглядали?

– Тоді не можна, як я освободила піч і буду сажати туди короваї. Нельзя ні дверима стукать, ніде нічим. На голу піч не ходять, не балакають, ніде нічого. Я тоді акуратно беру їх на лопату, отака в нас була, а сейчас – на рогац. І тихенько туди, щоб я його не звернула, щоб він боком не сидів, щоб не дотронулась... Перехрестила, «Отче наш» прочитала, закрила і сиджу. Ніхто ніякого шероуху. Все, повна тиша.

– А як знали, що вже готовий?

– Я дивлюсь на часи. Єслі здоровий – 45 минут, 50. Більший я дальше сажу, а менший сюди. Бачу – присмажились, я його витягаю. <...> Шишки покрали, коровай прибрали. Коровай первий день не ділиться. Невеста поїхала до жениха, повезла цей коровай, каже: «Прийміть сіль і калину і мене за рідну дитину». На другий день сходяться, починають циганить.

– Це вже в неділю?

– Да. Одіваютьс я хто чим: хто циганкою, хто чим. І тоді ж гуляння починаються. Назбирали грошей, чи там шо, і везуть батька: «Будем батька топить». <...> Це хрещеного. Батька й матір рідних топлять на третій день.

(Лідія Сергіївна Паненко, 1932 р. н., с. Межиріч)

Похорон на Лебединщині нині має такі обов'язкові складові: сповідь, обмивання тіла, відспівування, голосіння, поминальна трапеза. У с. Межиріч поширений звичай ламати гілки сосни і кидати на дорогу, що нею рухається похоронна процесія.

Дотепер зберігся звичай ховати молоду дівчину як наречену.

Оповідачка розказує, що «на другий день снідять несуть. <...> Раньше на дев'ять день одбували, як похорон, а тепер – ні. <...> А на сорок день собираються дома багато, поминають».

На поминальній трапезі є обрядова страва – коливо: «Коливо в нас – печення медом намазують, на тарілочки розставляють. Хай

рідні возьмуть, а тоді вже всі. А по селах рисову кашу варять і вишнями обкладають. Варену роздають, як кончать обідать.

– Що таке варена?

– Як кампот, тільки туди кидається гілочка смородини, порічки, малини, вишні, отаких всяких гілочок накидають – воно тоді красиве, бува туди смородини, щоб красивіше. Тоді туди перцю, пробувають, щоб воно було гіркеньке, це назвається варена. Я ото варю, щоб як по-стародавньому, воно гіркеньке, я б і зараз його пила, вона хороша.

– А який перець, горошком?

– Ні, стручок червоний, воно гірке! Щей на сорок день варили».

(Катерина Миколаївна Сіробаба, 1942 р. н., с. Межиріч)

На Лебединщині дуже поширені голосіння. Багато старших жінок можуть голосити. Про мотиви голосіння кажуть таке: «Що наболіло, про те й кричиш». Терміна «голосіння» не знають, кажуть «тужити»: «Як її матір ховали, то вона тужила». «Тужу, тужу по чужому мужу, а свій покидає», – таку репліку жартома кинула мешканка с. Рябушки Євфросинія Пилипівна Підвейско, 1928 р. н. Це дає підстави припускати, що на Сумщині колись були наймані голосильниці. Наводимо текст голосіння:

Ой батечку мій ріденький...

Сокіл мій...

Куди ж ти йдеш?

І коли ж ми побачимось?..

Передавай матері привіт.

Коли ж ти до нас прийдеш?

Ми не забудем тебе ніколи...

(Поліна Василівна Клеменова, 1928 р. н., с. Бишкінь Лебединського р-ну Сумської обл. 07.07.08).

Позаобрядові пісні

Пісень на Лебединщині вдалося записати небагато. Їх пам'ятають насамперед ті жителями сіл, які їздять у районний центр на різноманітні пісенні фестивалі. Часто такі жінки мають записані пісні, а коли виникає потреба – шукають відповідний текст у зошиті чи серед записів, зроблених на окремих аркушах. Найпоширеніші пісні – післявоєнні романси, давніх пісень майже не пам'ятають. Зазначимо, що, як розповідають виконавиці, особливу популярність у публіки мають новостворені пісні, зокрема пісня «Старенька матуся», оскільки її не знають слухачі, а ще

теми нових пісень актуальніші, порівняно зі старими, давніми, часто символічними, які вже на такі цікаві людям.

Наводимо назви пісень, які вдалося записати: «Несе Галя воду», «Їхав, їхав козак містом», «Летіла зозуля», «У полі береза», «Один місяць сходе», «Там у вишневому саду», «Ой на горі два лебеді», Старенька матуся», «Ой матроси-моряки», «Ходє дівка понад морем», «Ой ковалю», «Вийшов на крилечко», «А в саду ми на лавочке сиділи», «Потеряла я колечко», «За горочкой сонечко сходить», «Ой у полі озеречко», «Ой три шляхи широкії», «Вже вечір вечоріє». Більшу частину пісень записано від двох жінок із с. Межиріч Лебединського району: Катерини Миколаївни Сіробаби, 1942 р. н. (нар. на хуторі Бойки) і Світлани Павлівни Ткалі, 1941 р. н.

Оказіональні обряди

Оказіональні обряди – це обряди, які виконуються в певній ситуації, коли виникає в них потреба. Такими ситуаціями є випадки, коли в той чи інший спосіб виникла раптова зміна на гірше в здоров'ї людини чи домашньої тварини. Такі зміни найчастіше трактують як поганий, згубний вплив певної сили.

Дотепер у всіх селах Лебединського району, які ми відвідали, є баби-шептухи. До них найчастіше звертаються по допомогу в таких випадках: переляк дитини, а інколи й дорослого; коли в корови раптом зменшилися надой молока; коли вважають, що дитину чи дорослого зурочили. Можна виділити специфічні риси, характерні для основної дійової особи оказіональних обрядів. На Лебединщині – це баба-шептуха. Отже, шептухою могла стати найстарша або наймолодша дитина в сім'ї. Знання майбутній шептусі передавалося через практику, тобто вона ще замолоду тривалий час допомагала старій шептусі в її діяльності, переймаючи досвід. Свої знання шептуха передавала не обов'язково доньці чи внучці або синові, – це могла бути й знайома дівчина. Шептухи на Лебединщині ніколи не кажуть, скільки їм платити за послуги; кожен відвідувач сам визначає розмір і вид плати. Молодші шептухи беруть гроші, а про старих чи колишніх говорили, що брали тільки харчі, щоб можна було «заїсти», бо в іншому випадку хвороба може перейти на шептуху. Марія Іванівна Стегній, 1937 р. н., із с. Рябушки оповідає, що її покійний чоловік ходив до шептухи «і не шось таке дав її за те... Давать обязательно нада. Дав один руб. А воно тоді як перейшло – та на неї. Кажє: «Чуть і я не

пропала». Трудно тоді з себе оп'ять скидатель було. Нада – нема в тебе печенини, нема в тебе канхвета, – сахарцю жменьку, кусочок хліба, еслі вже хлібини не можеш, шоб могла після того баба пожувати».

Усі шептухи мають спеціальні предмети, які використовують під час шептання. Їх застосовують лише із цією метою. Це мисочка, чашка, іноді хрест. Старші шептухи відмовилися розповісти молитву, яку промовляють, виливаючи воском переляк чи виконуючи інші обряди, кажуть, що тоді від них допомоги не буде, а ось одна молода шептуха Тетяна Павлівна Зеленська, 1966 р. н., із с. Курган, у якої шептання – основний промисел, показала замовляння, які вона, а раніше її бабуса, застосовує. Важливо, що Тетяна Павлівна береться допомагати людям у багатьох складних життєвих ситуаціях, як-от: продати / купити машину, полікувати хвороби, наприклад, жіночі недуги, алкоголізм, грижу тощо. Нині шептуха найчастіше, за її словами, «знімає порчі». Вона використовує не лише бабусині замовляння, а й замовляння із сучасних збірників. Ми були свідками, як до неї приїхали мешканці сусіднього села по допомогу, щоправда, на сеансі нам не дозволили бути присутніми. Тетяна Павлівна каже, що в неї є наставник у Києві, і коли вона сама не може «скинути із себе порчу» після відвідувачів, то він допомагає їй. Тобто існує певна категорія людей, які надають такі послуги, причому вона ієрархічно організована.

Наводимо частину розмови із шептухою Тетяною Павлівною Зеленською.

– А які в вас є молитви?

– Всякі... Од переполоху. «Страсі, страсті, не я вас визиваю, а свята матушка визиває»... [Читає християнські молитви до Бога-Отця, до Матері Божої. – І. К.-Ф.] Зараз больше роблять порчі, знімаєм порчі. Од усього порча буває: од жизни, од завісті, од усього порча буває.

– А які можете прочитати молитви?

– Це, шоб жили благополучно сім'ї: «Вижду я в чистое поле, в чистом поле есть белый крыть. Попрошу я билого крытя, чтобы он взлетел на чистое поле, синее море, темные леса, разрытые болота. Попрошал бы океана сил и сел бы на сердце рабы Божей... и вложил бы свои ... рабе Божей ... На восточной стороне стоит пресвятая церковь. ... Рабу Божу таку-то так смотрел... Мои слова надежны, крепки, ключи. Аминь».

А це: «Молодик, ти, молодик, народись... Як я люблю тебе, як корова телятко, мати ди-

тятко, як кобила лошадо. Бере вона в праву руку і замикає в своїй хаті вітряними, вітряними замками. Ніхто в неї з рук не зніме, ніхто того-то не одніме. Суд судов, ни век веков».

А то: «Молодик, ти молодик, на тобі хрест золотий, на тобі красні річки, щоб вона не спала, не дрімала, а по такому-то ссихала... Молодик, ти, молодик, пора тобі виповнять-ся, рабі Божій цілуваться, милуваться... місяцем підперезаний. Місяць, ти .... ти на камені родивсь, ти на морі хрестивсь, поклонися ти до раби Божої такої, до її очей, до її речей... як рідній сестриці. Піду я в чистое поле, широке роздолля. Там Матір Божа. Сухоту, тускоту. Ніхто такої сухоти не зніме, ніхто такої тоски не зніме з раби Божої такої-то, а ти щоб не спав, не дрімав, а коло неї... Куди ти не йшов, другої не найшов, ні їсти, ні з другою сісти... Хай Бог помага».

А ця, це я виливаю: «Святий Антосій, святий Теодосій, Миколай угодник Божий. Пресвятая Богородиця в помочі стала. І будеш ти, переполох, водяний, вітряний, подуманий, погаданий, на встречном... виливаю з твоїх голови, з твоїх очей, з твоїх плечей, з твоїх пальців, з твоїх суставців, поперека. Тут тобі не стояти, під груди не підпірати, жовтої кості не ламати, червоної крові не сушити, червоного серденька не сушити. Зсилаю тебе з хати. Дим згора, вітер, де дзвони не дзвонять, де свинячий глас не заходить. Там пийте-гуляйте, раба Божого такого-то не займайте. Хай Бог помагає».

– А це?

– Од нутряної болі: «Шепочу от нутряної болі. Ти, маточка, ти маточка, ти красная панночка. Пока ти ходила, пока ти гуляла, під груди підступала, заступала. Ти маточка... панночка, порушена, дуже занехаяна. Стань же на своє место, на золотее кресло. Пийте, гуляйте, не занімайте. Дай, Боже, помочі». А потім «Отче наш».

– Це коли в жінки проблеми з маткою?

– Да. [Читає «Отче наш», «Вірую», «Пресвятая Тройця». – І. К.-Ф.]... А це корови лічить.

– А як ви лікуєте?

– Ну, приходять до мене, молока погано доїть...

Оповідання про Голод

Про Голод 1933-го на Лебединщині пам'ятають лише поодинокі старожили, проте з оповідань матерів про нього знає чимало людей. Більше оповідають про голод 1947 року: «33-й дуже голодовка була, а вже в 47-му, то

можна було піти купити, дуже дороге: жита стаканчик – 25 рублів було. Но купити його можна було» (Антоніна Павлівна Сухоста-вець, 1929 р. н., народилася в с. Голубівка Штепівського р-ну Сумської обл., освіта – 3 класи. Записано в с. Бишкінь).

Наводимо ще одну типову розповідь про голодовки на Лебединщині.

– Скажіть, будь-ласка, у вашому селі був Голод?

– Я тільки з розказу бабушки своєї знаю і бачила маленькою, як вона в хаті... (плаче) Лавочка така була... і мамка моя принесла таке щось із листочків зліплене, дає ж її, а вона ж каже: «Оддай діткам». А я кажу: «Бабушка тоже хоче». Ото так мені запомнилось. Там яр був Палдальчин, там нема людей, і дуже багато погубило, і маленьких, і всіх... А так, щоб я знала той Голод – то ні.

– А з якого ви року?

– Я – з 1943-го, а то вже в 1947-му був.

– То ви про другий голод розказуєте?

– Другий, шо він недовго, кажуть, був, і то воно мені запомнилось, шо люди такі були брєсли, пухлі. А отой великий – ні, я з розказу бабушки. Цей голод був, шо вже брунечки, листочки, ще люди спасалися, виживали, а той же довго, він так був, шо дуже багато померли».

(Марія Федорівна Ключник, 1943 р. н., с. Рябушки).

Поза увагою залишаємо вірування, легенди про відьом, домовиків та інших, яких чимало можна записати в цій місцевості.